

KATARZYNA PLUTA*

WSPÓŁCZESNE PRZESTRZENIE PUBLICZNE JAKO OGRODY I KRAJOBRAZY PAMIĘCI

CONTEMPORARY PUBLIC SPACES AS MEMORY GARDENS AND MEMORY LANDSCAPES

Streszczenie

Gwałtowny wzrost terytorialny miast stwarza potrzebę ciągłej weryfikacji miejsc decydujących o ich tożsamości, a także potrzebę kształtowania nowych miejsc. W miastach europejskich powstaje wiele projektów renowacji istniejących przestrzeni publicznych, realizowane są także nowe przestrzenie. Część założeń kształtowana jest jako miejsca pamięci o ludziach, ważnych wydarzeniach historycznych lub jako miejsca kultu religijnego. W wielu realizacjach istotnym tworzywem kompozycyjnym jest zielen. Można wyróżnić kilka typów takich przestrzeni publicznych: parki, cmentarze, ogrody publiczne, skwery, miejsca pamięci, pomniki. Innowacyjne rozwiązania to nowe ogrody lub krajobrazy pamięci. W obliczu postępującego procesu ujednociania krajobrazu współczesnych miast miejsca te odgrywają coraz większą rolę w strukturze miasta. Artykuł przedstawia najnowsze rozwiązania współczesnych publicznych „ogrodów pamięci” w miastach europejskich.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, miejsca pamięci, ogrody i krajobrazy pamięci

Abstract

Rapid territorial growth of contemporary cities needs continual verification and modernization of places, which decide about city' identity as well as it needs shaping new places. In European cities there are many examples of renovation of existing public spaces. There are also realized new public spaces. Some projects concern memory places commemorating people, important historical events, or there are designed new religious places. There are some types of such public spaces: parks, cemeteries, public gardens, squares, memory places, monuments. Innovative solutions of public spaces could be called: memory gardens and memory landscapes. Greenery is an important compositional element in many realizations. The intensification of process of unification of landscape of contemporary cities causes situation in which public memory spaces have become more and more important in the city' structure. Article presents the newest solutions of contemporary public memory places in European cities.

Keywords: public space, memory places, memory gardens, memory landscapes

* Dr inż. arch. Katarzyna Pluta, Zakład Projektowania Urbanistycznego i Krajobrazu Wiejskiego, Wydział Architektury, Politechnika Warszawska.

1. NOWE PRZESTRZENIE PUBLICZNE JAKO MIEJSCA PAMIĘCI: KRAJOBRAZY I OGRODY PAMIĘCI

Wybitnym przykładem miejsca pamięci jest Pomnik Ofiar Zagłady Żydów w Europie, znajdujący się w Berlinie przy Ebertstrasse, naprzeciwko parku Tiergarten, pomiędzy Placem Paryskim a Potsdamer Platz (w pobliżu Bramy Brandenburskiej). Pomnik wybudowany w latach 2003–2005 według projektu Petera Eisenmana (po konkursie rozstrzygniętym w 1997 roku) zajmuje obszar 2 ha i tworzy niezwykley krajobraz pamięci. Projekt jest wyrazem nowego podejścia do idei pomnika, gdyż rezygnuje z elementów symbolicznych. Ukształtowany został z 2711 betonowych stel ustawionych na regularnej prostokątnej siatce. Odległości pomiędzy rzędami brył umożliwiają chodzenie między nimi, tak że pomnik jest dostępny ze wszystkich stron, a kierunek zwiedzania określają sami zwiedzający. W północno-wschodniej części znajduje się podziemne centrum informacji, do których można się dostać schodami lub windą. W nim uzyskać można informacje o ofiarach, miejscach zagłady oraz innych współczesnych miejscach pamięci¹.

Prostopadłościenne bryły tworzące pomnik są różnej wysokości. Posadzka pomiędzy bryłami jest jednorodna i wykonana z rzędów drobnej betonowej kostki w odcieniach szarości. Przejścia piesze wznoszą się i opadają zgodnie z układem topograficznym, a także przechylają się na boki. Niektóre pojedyncze bryły nie dostosowują się do układu siatki i zawężają przejścia oraz zasięg obserwacji. Spacer pomiędzy rzędami podobnych brył porusza wiele zmysłów oraz wyzwala rozmaite skojarzenia. Na tle zieleni Tiergarten nieregularny zarys pomnika wygląda jak wielki cmentarz².

Widoczna na planie regularna siatka zanika na obrzeżach pomnika, gdzie układ brył jest nieregularny, ponieważ nie wszystkie pola siatki są wypełnione. W strefach wejściowych, graniczących z ulicami otaczającymi pomnik, bryły są niskie, a w części zachodniej uzupełnione pojedynczymi drzewami różnej wielkości. Granicę założenia od strony zachodniej stanowią dwa regularne rzędy drzew oraz zieleni parkowa, natomiast pozostałe ograniczenia przestrzenne pomnika tworzy zwarta zabudowa: od strony północnej nowa siedziba ambasady amerykańskiej i bank, od strony wschodniej – modernistyczna zabudowa mieszkaniowa, a od strony południowej – nowe wolno stojące budynki administracyjno-usługowe na zazielenionych działkach. Pomimo tak zróżnicowanego otoczenia pomnik wyraźnie wyodrębnia się w krajobrazie miasta, stanowiąc jednorodną przestrzenną rzeźbę w dużej skali. Samotne drzewa pomiędzy masą betonowych brył, a także samotne bryły zgrupowane razem tworzą nastrój osamotnienia, który wraz z zagłębianiem się obserwatora w pomnik przechodzi w nastrój zagubienia i przygnębienia. Bloki w tej części są znacznie wyższe od człowieka, co bardzo zaciemnia przejścia pomiędzy nimi. Odczucia ludzi poruszających się na obszarze pomnika są subiektywne i zależą od indywidualnej wrażliwości każdego człowieka. Jednak układ przestrzenny pomnika wyzwala podobne uczucia u wielu zwiedzających. Nastroje te zmieniają się i potęgują w zależności od pory roku, dnia czy natężenia światła. Promienie słoneczne powodują włączenie wyraźnych cieni własnych i rzuconych do kompozycji założenia, a nawet nadają pomnikowi barwne odcienie. Dopełniając kompozycję założenia, nadają pomnikowi barwne odcienie (il. 1–2).

¹ *Information – The Memorial to the Murdered Jews of Europe*, Berlin 2005; K. Pluta, *Przestrzenie publiczne w miastach europejskich o ustalonej tożsamości*, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, nr 10/2005, Akapit DTP, Warszawa 2005, s. 42-52.

² P. Zöch, R. Loschwitz, *European Landscape Architecture*, Edition Topos, Callwey Verlag, München 2007, s. 136-137.

Il. 1. Pomnik Ofiar Zagłady Żydów w Europie, Berlin (fot. K. Pluta)

Ill. 1. The Memorial to the Murdered Jews of Europe, Berlin (photo K. Pluta)

Il. 2. Pomnik Ofiar Zagłady Żydów w Europie, Berlin (fot. K. Pluta)

Ill. 2. The Memorial to the Murdered Jews of Europe, Berlin (photo K. Pluta)

Innym interesującym przykładem krajobrazu pamięci w wielkiej skali jest Grande Cretto w mieście Gibelina na Sycylii we Włoszech (1985–1989, projekt Alberto Burki). Trzęsienie ziemi, które nawiedziło w 1968 roku miasto, spowodowało całkowite jego zniszczenie. Brak możliwości odbudowy miasta był przyczyną podjęcia decyzji o ukształtowaniu pomnika pamięci tego miejsca. Na dawnym obszarze miasta o wymiarach około 300 × 400 m wykonano warstwę z białego betonu o grubości 1,5–2,0 m, wypełnioną gruzem z ruin i poprzecinaną szczelinami w miejscach dawnych ulic. Utworzone w ten sposób monumentalne betonowe bloki wskazują dawne kwartały zabudowy. Całość założenia posiada dość jednolity charakter, ale jednocześnie zróżnicowany krajobrazowo ze względu na położenie miasta na stoku oraz różnice wysokości pomiędzy blokami³. Z dawnych korytarzy ulicznych otwierają się widoki na dolinę i sąsiednie wzgórza, ale istnieją także takie miejsca, w których obserwator ma odczucie przebywania w zamkniętym wnętrzu urbanistycznym, najczęściej podłużnym, o rozmaicie ukształtowanych ścianach, w większości jako płaszczyzny prowadzące jego wzrok. Ukształtowane wnętrza są znacznie niższe niż dawne wnętrza uliczne i dlatego ilość światła, jaka dociera do korytarzy jest większa. Różnica poziomu terenu oraz niewielka wysokość betonowych elementów pozwala także na obserwację poziomych płaszczyzn kwartałów z góry. Natomiast całość założenia można obserwować ze szczytu wzgórza oraz z rozległej doliny. Podsumowując, Grande Cretto to niezwykle przykładowy pomnik pamięci zniszczonego miasta odzwierciedlającego jego plan – pomnika w wielkiej monumentalnej skali i o jednolitym wyrazie przestrzennym.

Kolejny przykład miejsca pamięci to Holocaust Memorial (Pomnik Holokaustu), znajdujący się na Judenplatz w Wiedniu (1998–2000, projekt Rachel Whiteread, architekt Jabornegg & Pálffy). W średniowieczu plac ten stanowił centrum dzielnicy żydowskiej. Autorką pomnika jest brytyjska artystka Rachel Whiteread, która wygrała w 1996 roku międzynarodowy konkurs. Monumentalny pomnik w kształcie prostopadłościanu upamiętnia ofiarę Holokaustu. Ściany pomnika z widocznymi szeregami książek przypominają zwarte półki biblioteki pokazanej od wewnątrz. Półki wykonane z żelbetonowych prostopadłościennych elementów wypełnione są niezliczonymi egzemplarzami tej samej książki, symbolizującymi niezliczone tragiczne losy. Treść książek pozostaje

³ A. Aymonino, V.P. Mosco, *Cotemporary Public Space. Un-volumetric Architecture*, Skira Editore, Milano 2006, s. 256.

ukryta na zawsze, a ich grzbiety są niewidoczne. Na krótszej fasadzie pomnika znajduje się zagłębiony rysunek podwójnych drzwi, które jednak nie prowadzą do środka pomnika. Celem pustki hermetycznie zamkniętego wnętrza jest upamiętnienie 65 tysięcy straconych ludzkich istnień. Bryła pomnika w planie odzwierciedla proporcje placu (podłużny prostokąt). Wymiary żelbetowego prostopadłościanu nawiązują do wymiarów typowego mieszkania w najbliższym sąsiedztwie, o wysokości około 3 m. Upamiętniający napis oraz lista miejsc, w których austriaccy Żydzi zostali zamordowani przez nazistów znajdują się na kamiennej podstawie pomnika. Karbowane rowki w granitowej posadzce placu ukazują z kolei miejsce usytuowania średniowiecznej synagogi, zniszczonej w pogromie w 1421 roku⁴. Pomnik jest przykładem wybitnego krajobrazu pamięci, usytuowanego w miejscu, które samo stanowi pomnik przeszłości dawnego miasta.

Pomnik Diany, księżnej Walii, w Hyde Parku w Londynie (2004, Diana Memorial, projekt Kathryn Gustafson, Porter Gustafson i inni) to przykład pomnika pamięci usytuowanego w istniejącym parku. Pomnik jest fontanną w formie kamiennego owalu w dużej skali, wpisującego się w układ topograficzny parku. Kształt fontanny przypomina w planie naszyjnik leżący na łące, usytuowany na przecięciu kilku ścieżek pieszych. Miękkie linie i kształty pomnika nawiązują do linii i elementów otoczenia – fontanna dostosowuje się do topografii poprzez zagłębienie w łagodnym zboczu obszernego trawnika. Woda spływa na dół z najwyższego punktu poprzez granitowy kanał w środku owalu. Projektanci zaplanowali różne etapy ruchu wody: woda płynie spokojnie lub w niektórych miejscach z większą prędkością, a nawet bulgocze, czasami zaś opada w niewielkich kaskadach i uderza o skały. Cały ten proces kończy się w najniższym punkcie owalu, który w tym miejscu rozszerza się, tworząc niewielką sadzawkę. Pomnik, będący niezależnym układem przestrzennym, nie dystansuje się od otoczenia. Wkomponowany w park przyciąga ludzi i jest codziennym miejscem odpoczynku dla mieszkańców Londynu. Jego celem jest pobudzenie refleksji związanej z otwartością Diany na ludzi. Owalna fontanna została zaprojektowana z użyciem cyfrowych technik komputerowych. Faktura powierzchni, kształt ścian kanału, jego profil i nachylenie są różnorodne. Na miejscu posadzono także osiem drzew i specjalnie dostosowano ukształtowanie terenu w najbliższym otoczeniu założenia do kształtu pomnika⁵. Granitowy jasnoszary kanał wodny wywołuje rozmaite efekty i nastroje. Fontanna poprzez swoją formę „promieniuje” na zewnątrz, co symbolizuje charakter Diany, a różnorodne cechy wody odzwierciedlają różne aspekty jej życia. Drzewa zasadzone wokół fontanny mają w przyszłości utworzyć polanę, zielone wnętrze, w której będzie się znajdować⁶.

Innym założeniem poświęconym pamięci księżnej Diany jest miejsce zabaw dla dzieci w Kensington Garden (Diana, Princess of Wales Memorial Playground, 2003, projekt Jestico, Whites)⁷. Pawilon zaprojektowany jest w kształcie kopuły przekrytej zielonym dachem, w którym znajdują się trzy okrągłe świetliki. Z zewnątrz założenie przypomina wyglądem kopiec pokryty trawą, natomiast wewnątrz pawilonu to jedna duża przestrzeń z różnorodnymi funkcjami oddzielnymi od siebie niskimi ściankami działowymi. Celem stworzenia pawilonu było ukształtowanie usługi, która służy dzieciom w każdym wieku i jednocześnie stanowi hołd dla Diany, nawiązując do jej zainteresowania dziećmi, rodziną i środowiskiem.

W 2007 roku ukończono Zeichen Der Erinnerung – miejsce pamięci na dworcu kolejowym Nordbahnhof w Stuttgarcie (2007, projekt O. Saß, A.C. Saß). Ze stacji tej od-

⁴ Zöch, Loschwitz, *op. cit.*, s. 138-139.

⁵ *Ibidem*, s. 142-143.

⁶ T. Richardson, *Avant Gardeners* (foreword by M. Schwartz), Thames & Hudson, London 2008, s. 124.

⁷ *1000 x Landscape Architecture*, Verlagshaus Braun, Berlin 2009, s. 725.

jeżdżały pociągi do obozów koncentracyjnych, zabierając głównie ludność żydowską z dwóch miast Württemberg i Hohenzollern. Nieznacznie podniesiona betonowa ścieżka poprowadzona jest dookoła powierzchni wypełnionej drobnymi kamieniami, na której znajdują się tory kolejowe. Jasne betonowe elementy – wąskie prostopadłościennne bryły otaczające miejsce z dwóch stron – zawierają nazwiska 2500 deportowanych osób⁸. Południowo-zachodni narożnik założenia rozwiązany jest w formie niewielkiego w skali placyku o jasnej nawierzchni, częściowo przekrytego wystającym betonowym dachem. Jest to miejsce informacji o deportacjach. Dach przekrywa w całości południową ścianę, natomiast od strony wschodniej miejsce pamięci otoczone jest szpalerem zieleni wysokiej.

W Berlinie powstało miejsce upamiętniające dawną synagogę („Page” Memorial for The Lindenstrasse Synagogue, 1996, projekt Zvi Hecker i inni). Pomnik swoim kształtem przypomina stronę książki opowiadającej o tysiącletniej historii tego miejsca. Ławki, drzewa i droga pożarowa symbolizują różne okresy. Zniszczenie podkreślone jest przez drzewa i krzewy, które wyrosły na ruinach. Chodzenie wąskimi przejściami pomiędzy liniami ławek symbolizuje akt czytania. Jest to opowieść o stracie. Ławki stoją się cmentarzem, a linie grobów liniami tekstu książki⁹.

Wyjątkowymi miejscami pamięci są cmentarze. W Kopenhadze w dzielnicy Nørrebro na cmentarzu Assistens Cemetery powstało miejsce zwane *A Plot* (2002–2004, projekt Stig L. Andersson i inni), będące zarówno miejscem przeżywania żałoby, jak również zadumy i odpoczynku. Założenie zajmuje obszar 400 m², a jego dominantą przestrzenną jest rzeźba *Megaron* projektu Mortena Stræde¹⁰.

Miejsce ukształtowane jest z 30 kamiennych płyt z czerwonego piaskowca, które wzajemnie się przenikają lub ułożone są jedna za drugą podobnie jak płyty nagrobne. Płyty ułożone są nie tylko w układzie prostokątnym, ale także pod różnymi kątami. Pomiędzy płytami pozostawiono kilka płaszczyzn trawiastych. Całość pomnika obserwowana z pewnej odległości to pozioma rzeźba na płaszczyźnie trawiastej z pojedynczym akcentem pionowym, otoczona zielenią wysoką, która tworzy zielone wnętrze i jednocześnie dość jednorodnie tło. Widoczny jest zarówno kontrast geometrycznych linii pomnika z miękkimi liniami natury, jak również kontrast kolorystyczny jasnego pomnika z ciemną zielenią.

Cmentarz w Neubibergu utworzony jest z trzech odmiennych krajobrazowo części. W południowej części znajduje się kanał wodny, na osi którego usytuowano kopiec ziemny z krzyżem. Kanałowi towarzyszy ogród medytacji wykonany z płaszczyzn żwirowych, jasnych płyt kamiennych oraz rozmaitych prostokątnych pól pokrytych trawą, kwiatami i roślinami płożącymi. Środkowa część cmentarza to regularna prostokątna struktura obszarów wypełnionych grobami, oddzielonych pieszymi alejkami. Proste aleje podkreślone są drzewami: klonami, dębami, lipami, a także drzewami owocowymi, ukazującymi zmienność pór roku. Na brzegu każdego obszaru usytuowane są spokojne miejsca kontemplacji, zacienione drzewami orzechowymi. W środku każdego pola znajdują się różnorodnie zaprojektowane miejsca na urny, co nadaje miejscom cechy indywidualne. Od północy środkowa część cmentarza ograniczona jest ścianą z urnami oraz budynkami i parkingami, natomiast zachodnia część to rozległa przestrzeń trawiasta ze zbiornikiem wodnym. Cmentarz otoczony jest z trzech stron lasem, a od południa graniczy z łąką¹¹.

Ciekawym rozwiązaniem jest De Nieuwe Ooster Cemetery w Amsterdamie (2003, projekt Karres en Brandy) – projekt powiększenia największego cmentarza w Holandii.

⁸ *Ibidem*, s. 488.

⁹ *Ibidem*, s. 382.

¹⁰ Zöch, Loschwitz, *op. cit.*, s. 144-145.

¹¹ N. Baumeister, *New Landscape Architecture*, Verlagshaus Braun, Berlin 2007, s. 128.

W nowym założeniu projektanci odeszli od idei hierarchii, widocznej w historycznych częściach (podział na szersze aleje główne i węższe boczne). Główną zasadą rozwiązania nowego cmentarza jest fragmentaryczność osiągnięta przez brak hierarchii (brak wyróżnienia przejść ważniejszych i mniej ważnych), a także zróżnicowanie przez zastosowanie wielu wąskich prostokątnych pasów o różnej szerokości¹².

W planie cmentarz to obszerny teren w formie wydłużonego prostokąta. W zachodniej części znajduje się historyczny cmentarz, którego główna podłużna aleja została przedłużona i stała się osią kompozycyjną nowej części. Układ przestrzenny nowego założenia charakteryzuje się podziałem obszaru na prostokątne wąskie pasy o różnym charakterze i orientacji północ-południe. Pasy te – przedzielone alejami spacerowymi – są prostopadłe do głównej alei. Jeden z pasów w środkowej części cmentarza jest wyraźnie szerszy i zawiera szeroką aleję, której część zaprojektowana jest w formie owalu. Obok znajduje się również basen wodny poprzecinany niskimi mostkami.

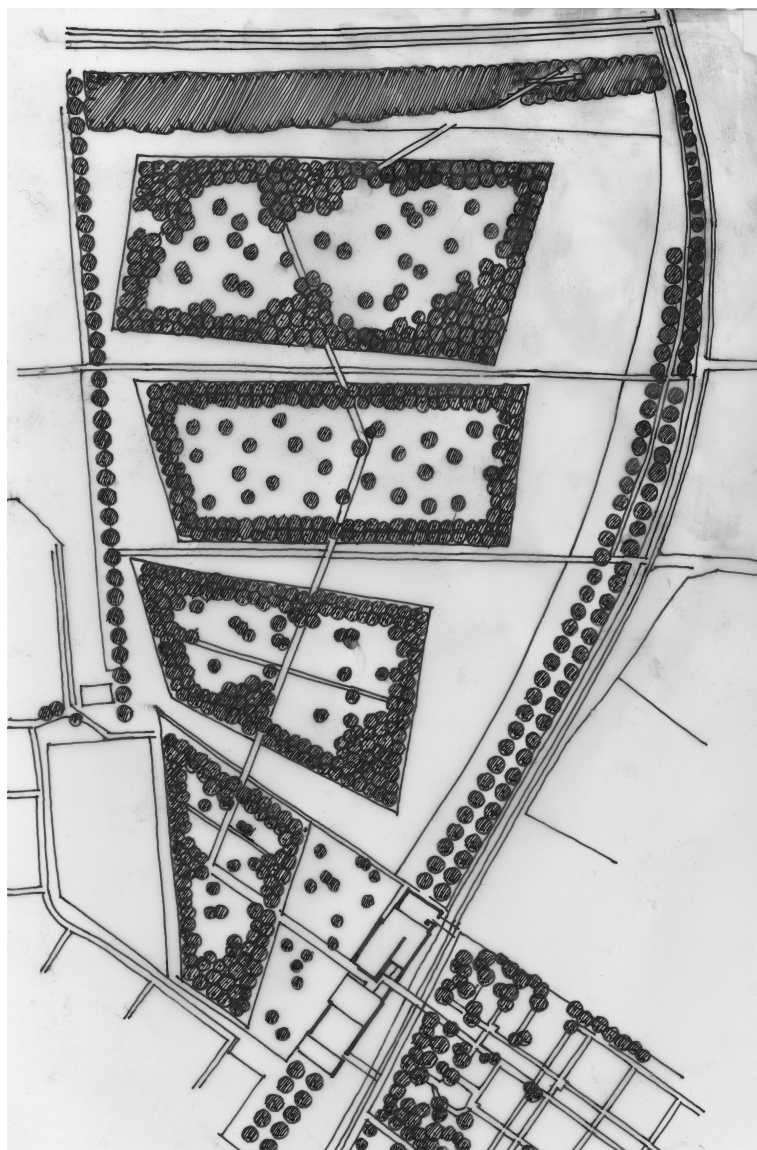
Kolejną istotną cechą cmentarza jest indywidualizm rozwiązań, który przejawia się w różnorodności rozwiązań pasów i zastosowanych elementów przestrzennych. Niektóre pasy mają obrzeża podkreślone kwiatami, wodą lub rzędami wysokich bazaltowych bloków. Ciekawym elementem przestrzennym jest monumentalny mur z konstrukcją na urny z prochami¹³.

Rozszerzenie cmentarza Munich Riem w Monachium (1997 – konkurs, 1998–200 – realizacja, projekt A. Lohrer, U. Hochrein) do powierzchni 13 ha z miejscem na 5600 grobów związane jest z projektem nowej wielofunkcyjnej dzielnicy, w której znajduje się obszar targów oraz wielki park krajobrazowy. Nowy cmentarz położony w zachodniej części dzielnicy jest połączony z parkiem przez historyczny cmentarz, stanowiąc część zielonego pierścienia, otaczającego od strony zachodniej i południowej dzielnicę mieszkaniową. Strukturę nowego założenia tworzą cztery oddzielne, zwarte indywidualnie ukształtowane części w kształcie geometrycznych pól, każde o innej wielkości i kształcie. Te cztery cmentarze położone są na obszarze trawiastym o charakterze łąkowym. Przypominają „wyspy”, które są w dodatku nieznacznie podniesione w stosunku do otaczających je obszarów łąkowych. Obszary łączy główna żwirowa ścieżka pieszna na osi północ-południe, wychodząca z historycznego cmentarza i przechodząca przez zespół zabudowań w lipowym lesie (w tym kaplicę pogrzebową, projekt A. Meck i S. Köppel), a następnie przez cztery cmentarze („wyspy”). Ścieżka kilka razy zmienia kierunek i zakończona jest platformą krajobrazowo-widokową położoną na północy cmentarza. Teren cmentarza przecinają także liczne ścieżki piesze i rowerowe na osi wschód-zachód. Oddzielony jest on od otoczenia ulicami od strony północnej i wschodniej. Granice cmentarza utworzone są z kamiennych niewysokich ścian. Każdy z czterech cmentarzy ukształtowany jest w taki sposób, że pole otoczone jest na obrzeżach szpalerami zieleni wysokiej, a w środku znajdują się nagrobki usytuowane na płaszczyźnie trawiastej oraz pojedyncze drzewa. Podniesienie terenu oraz ściany z drzew tworzą ciche, spokojne zielone wnętrza. Każda z czterech części zachowuje intymność cmentarza wiejskiego. Pomimo wyraźnego podziału na części cały obszar jest odbierany jako harmonijny całościowy zespół dzięki ograniczeniu ilości materiałów budowlanych (gnejs, beton, stal, drewno) oraz zastosowaniu rodzimych gatunków drzew (dzikie jabłonie, sosny, brzozy, wiśnie). Indywidualna kompozycja różnych gatunków drzew, ścian z kamienia zawierających urny (usytuowanych w środkowych częściach cmentarzy) oraz kwiatów łąkowych i miejsc poboru wody zapewniają indywidualny charakter każdego miejsca. Z zewnątrz cmentarz wygląda jak park krajobrazowy. Stanowi on oazę spokoju i zadumy, a także przestrzeń łączącą nową dzielnicę z krajobrazem otwartym¹⁴ (il. 3).

¹² Richardson, *op. cit.*, s. 159.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Baumeister, *op. cit.*, s. 120; Zöch, Loschwitz, *op. cit.*, s. 146-147.

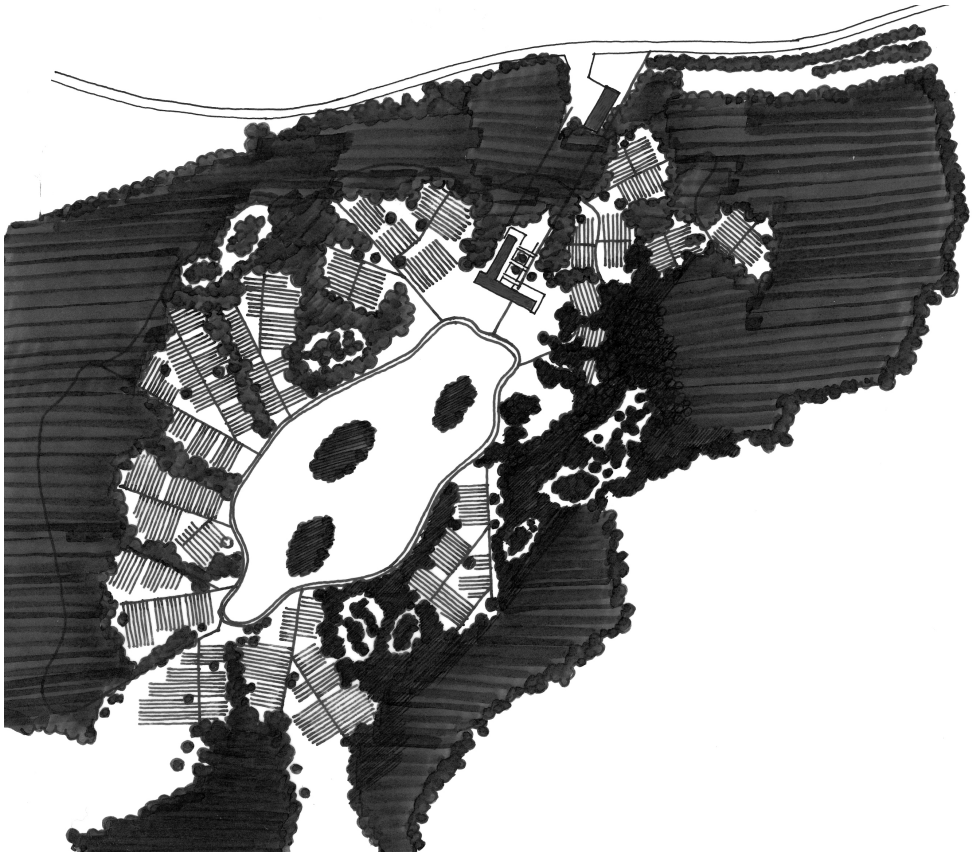

II. 3. Cmentarz Munich Riem, Monachium, plan (rys. K. Pluta)

III. 3. Munich Riem Cemetery, Munich, situation plan, drew K. Pluta

Należy wspomnieć jeszcze o dwóch realizacjach cmentarzy o niezwykłym układzie przestrzennym.

Pierwszy z nich to cmentarz Srebrnice w Novo Mesto w Słowenii (1991 konkurs, 2000–2001 – realizacja I fazy [10 ha], projekt D. Ogrin, D. Gazvoda, A. Vodopivec) usytuowany w lesie, w lekko pofalowanym krajobrazie. Układ przestrzenny cmentarza to kilkanaście cmentarzy usytuowanych w naturalnych leśnych wnętrzach zielonych, zgrupowanych wokół otwartej przestrzeni łąkowej polany. Poszczególne obszary

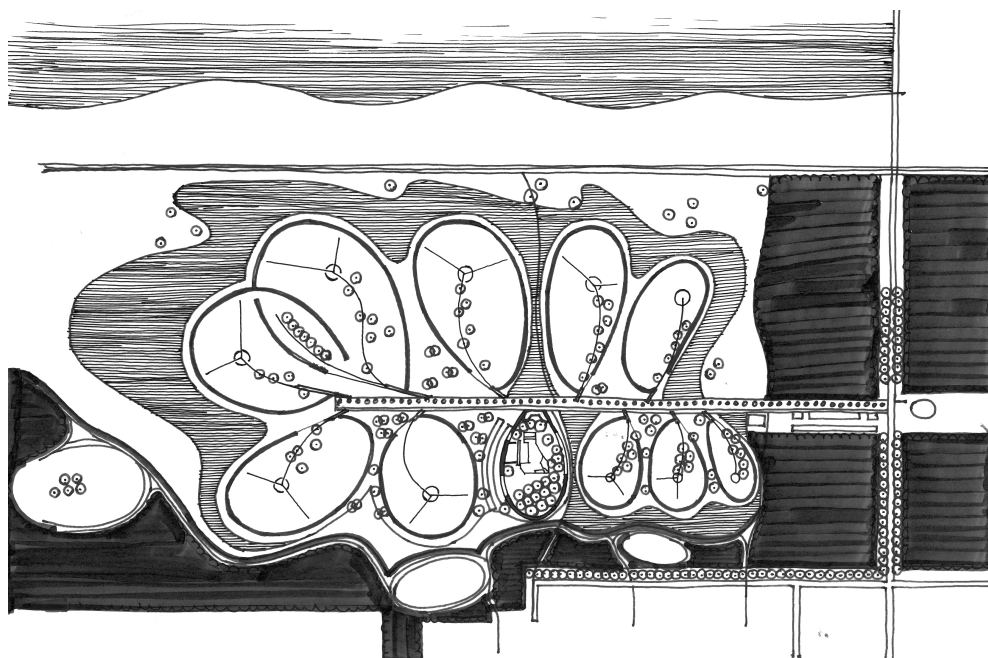
II. 4. Cmentarz Srebrnice, Novo Mesto, Slovenia, plan (rys. K. Pluta)

III. 4. Srebrnice Cemetery, Novo Mesto, Slovenia, situation plan, drew K. Pluta

wnętrzu ukształtowane są indywidualnie (każdy o nieco innym nieregularnym planie). Ścieżki wychodzące z poszczególnych cmentarzy łączą się z główną aleją na polanie, która ma formę nieregularnego owalu. W tym rozległym wnętrzu zielonym znajduje się kaplica cmentarna, która również zintegrowana jest z otaczającym krajobrazem. Projektanci odeszli od układu prostokątnego cmentarza, wykorzystując ograniczenia narzucone przez zieleń leśną i urozmaicony teren¹⁵ (il. 4).

Drugi przykład to cmentarz Meerterpen w Zwaanshoek w Holandii (2002, projekt Jos van de Lindeloof z zespołem). Cmentarz o powierzchni 4,5 ha położony jest nad brzegiem jeziora na terenie polderu i otoczony jest lasem. Układ przestrzenny cmentarza przypomina w planie liść dębu i składa się z 11 obszarów o różnej wielkości, o owalnych kształtach, które są podwyższone w stosunku do otaczającego je terenu. Na każdym z cmentarzy zaprojektowano okrągły niewielki w skali plac otoczony drzewami, który połączony jest ścieżką, a następnie mostkiem z główną prostą aleją. Projektanci, oprócz ciekawego układu, starali się nadać założeniu indywidualny charakter przez zastosowanie rozmaitych elementów przestrzennych i detali: różne wysokości grobowców, różne gatunki drzew, specjalnie zaprojektowane krzesta (projekt

¹⁵ Zöch, Loschwitz, *op. cit.*, s. 149.

II. 5. Cmentarz Meerterpen, Zwaanshoek, Holandia, plan (rys. K. Pluta)

III. 5. Meerterpen Cemetery, Zwaanshoek, Holandia, situation plan, drew K. Pluta

Maris van der Made), rzeźba na końcu głównej alei (projekt Roel Teeuwen), specjalne wzory liści drzew na płytach chodnikowych (projekt Eric Odinet). Ważne jest także dostosowanie do lokalnego krajobrazu – linii brzegu jeziora oraz lokalnych warunków ekologicznych¹⁶ (il. 5).

2. PODSUMOWANIE

Analiza współczesnych rozwiązań „ogrodów pamięci” w miastach europejskich pozwala na stwierdzenie, że dzięki takim projektom utrwalona zostaje pamięć o istotnych historycznych wydarzeniach, miejscach i ludziach. Jednocześnie indywidualne kształtowanie takich miejsc, w których niepowtarzalność osiągnięta jest dzięki unikalnym układom kompozycyjnym, zastosowaniu indywidualnie zaprojektowanych detali i rzeźb, pozwala miastom europejskim uzyskiwać przestrzenie o niezwyklej tożsamości. Niekiedy miejsca te nadają tożsamość nie tylko danej dzielnicy, ale i całemu miastu.

LITERATURA

1000 x Landscape Architecture, Verlagshaus Braun, Berlin 2009.

AYMONINO A., MOSCO V.P., *Cotemporary Public Space. Un-volumetric Architecture*, Skira Editore, Milano 2006.

¹⁶ A.S. Vidiella, *Atlas współczesnej architektury krajobrazu*, TMC, Warszawa 2009, s. 72.

- BAUMEISTER N., *New Landscape Architecture*, Verlagshaus Braun, Berlin 2007.
- Information – The Memorial to the Murdered Jews of Europe*, Berlin 2005.
- PLUTA K., *Przestrzenie publiczne w miastach europejskich o ustalonej tożsamości*, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, nr 10/2005, Akapit DTP, Warszawa 2005, s. 42-52.
- RICHARDSON T., *Avant Gardeners* (foreword by M. Schwartz), Thames &Hudson, London 2008.
- VIDIELLA A.S., *Atlas współczesnej architektury krajobrazu*, TMC, Warszawa 2009.
- ZÖCH P., LOSCHWITZ R., *European Landscape Architecture*, Edition Topos, Callwey Verlag, München 2007.